

Epistémická společenství a jejich role ve (světové) politice

NIKOLA HYNEK*

Abstract: Epistemic Communities and their Role in (World) Politics

This article deals with the concept of epistemic communities (EPCs). It introduces the different understandings of the term and takes Peter M. Haas's definition as a starting point and guidance for further analysis. The purpose of the article is to map how EPCs emerge, evolve, and influence agenda-setting and decision-making processes. The conditions under which EPCs operate and assume a decisive role in the political process are investigated. The article positions the EPCs approach in the triangle debate framed by the so-called grand theories of international relations (neorealism, liberalism, and constructivism). Because of the quest for conceptual clarity, the relationship between EPCs and other actors engaged in the political process is examined. The following section focuses on the social construction of reality: the discursive practices of EPCs and their role in constituting the knowledge-power nexus. The subsequent part seeks to enrich the current methodology of the EPCs approach by addressing new directions of research. Then, the list of existing case studies is provided. Finally, the question of the sustainability of the EPCs-approach is discussed.

Keywords: epistemic communities, uncertainty, knowledge, transnational networks, agenda-setting, decision making, principled beliefs, causal beliefs.

1. Úvod a struktura stati

Koncept epistémických společenství, přibližující se jeho současnému chápání, představil v politologii poprvé v 70. letech 20. století John Ruggie. Použil v něm Foucaultův pojem *epistémé*¹ a zkombinoval jej s konceptem epistémických společenství Burkarta Holznera² (Antoniades 2003: 21). Poté upadl koncept epistémických společenství (epistemic communities, dále EPCs) na dvě desetiletí téměř v zapomnění, aby byl v roce 1992 znovu „objeven“. Postaral se o to Peter M. Haas, jenž v uvedeném roce inicioval vydání monotematického čísla časopisu International Organization s názvem *Knowledge, Power, and International Policy Coordination*, zaměřeného na studium EPCs. Přestože bývá tato událost považována za počátek vlastního vý-

* Autor je studentem Katedry politologie a Katedry mezinárodních vztahů a evropských studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně; e-mail: 45154@mail.muni.cz. Za cenné rady a připomínky děkuji Ondřeji Císařovi a Pavlu Pšejovi z FSS MU v Brně a rovněž dvěma anonymním oponentům. Je samozřejmostí, že za případné nesrovnalosti nese odpovědnost autor.

zkumu epistémických společenství, po detailním průzkumu současné literatury zabývající se politologií a mezinárodními vztahy se nelze ubránit dojmu, že stíznost P. Haase na nedostatek zájmu o studium EPCs z roku 1992 je do značné míry stále aktuální. Vzhledem k nárůstu role vědy a významu poznání (knowledge) v politickém procesu však lze očekávat zvýšení zájmu o EPCs. Dokladem jsou slibné případové studie z poslední doby.

Co jsou epistémická společenství? Proč je studovat? Co způsobilo nárůst významu EPCs? Jaký je vztah mezi hlavními současnými teoriemi mezinárodních vztahů a přístupem EPCs? Jak odlišit EPCs od ostatních aktérů? Jaké metody použít pro zkoumání EPCs? Jaký je vztah mezi poznáním – základním determinantem EPCs – a mocí? Je stávající koncept EPCs „udržitelný“ i po konfrontaci s empirickými pozorováními? Na tyto i jiné otázky se snaží předkládaná stať najít uspokojivé odpovědi. Každá z výše položených otázek reflektuje samostatnou kapitolu, která se danou oblastí zabývá. Cílem práce je zmapovat koncept epistémických společenství a poskytnout vodítko pro jejich další studium. Práce zkoumá, jaké sítě a skupiny aktérů lze označit za EPCs, stejně jako generické znaky situací, na něž je vhodné aplikovat teoretický přístup založený na centralitě EPCs (dále přístup EPCs). Vzhledem k rozsahu práce naopak není jejím primárním cílem rozbor existujících případových studií *per se*; pro další detailnější studium jsou však klíčovým zdrojem. Z tohoto důvodu práce obsahuje samostatnou část s jejich přehledem a případové studie jsou zahrnuty i do seznamu závěrečné literatury. Práci tak lze chápat jako přehledový článek, úvod a komentář k této problematice.

2. Epistémická společenství v koncepci Petera M. Haase

Zvýšení významu epistémických společenství lze spojit především – avšak ne výhradně – s nárůstem technické složitosti a globálním rozměrem problémů, s nimiž přicházejí političtí činitelé odpovědní za rozhodování do styku. Pokud si nejsou tyto činitelé jisti povahou a řešením problému, obrací se obvykle na experty, kteří tvoří EPCs.

Ve stávající literatuře existují ve vymezení EPCs značné rozdíly.³ Následující část nabízí pohled Petera M. Haase, jehož definice EPCs slouží jako téměř univerzální východisko pro ostatní autory, kteří se problematikou zabývají. Haas (1992: 3) definuje epistémické společenství jako „sít' profesionálů s odbornými znalostmi a kvalifikací v dané oblasti, která disponuje všeobecně uznávanými schopnostmi, odborností a směřodatným [authoritative] nárokem na politicky [policy] významné poznání v daném poli působnosti, respektive tématické oblasti.“ EPCs mohou být tvořeny profesionály z různých disciplín a prostředí, je však nezbytné, aby současně splňovaly všechny následující podmínky: 1. *sdílení stejných normativních a zásadových přesvědčení*, na jejichž základě členové EPC jednájí; 2. *společná přesvědčení o souvislostech mezi příčinami jevů a jejich následky*, jež jsou získávána analýzou činností, vedoucích (či přispívajících) k řešení ústředních problémů v dané oblasti; jakmile jsou tato přesvědčení získána, slouží jako základ pro objasnění vazeb mezi možnými politickými akcemi a požadovanými výsledky; 3. *sdílený pohled na platnost (validity)* – tj. přítomnost intersubjektivních, vnitřně definovaných kritérií,⁴ nezbytných pro potvrzení platnosti poznání v oblasti expertízy EPC a 4. *společný politický projekt*, jehož cílem je zvýšení lidského blaha (Haas 1992: 3).⁵ Předchozí definice v praxi znamená, že EPCs nemusí být nutně složeny z vědců, kteří na řešení problému aplikují postupy a metodologii přírodních věd.

Haas (1992: 4–5) dále argumentuje, že EPCs jsou spíše transnacionálního charakteru a vyznačují se dvěma mechanismy zvětšování svého vlivu v mezinárodní politice – prvním je přímý mechanismus, na jehož počátku se transnacionální EPC podílí na určení zájmů konkrétního státu. Po politickém etablování poznání jsou to političtí aktéři státu, kteří je dále rozšiřují pomocí svého vlivu ve vztahu k ostatním státům. Druhý mechanismus je povahy spíše nepřímé – EPC přispívá ke vzniku a udržování chodu sociálních institucí, které usměrňují mezinárodní chování.

3. Vztah teoretického přístupu epistémických společenství a hlavních teorií disciplíny mezinárodních vztahů

Následující část vychází z přesvědčení o teoretické pluralitě disciplíny mezinárodních vztahů a vzájemně si konkurujících pojmů mezinárodních vztahů. Dále se drží představy plurality, možné juxtaposice a vzájemné konkurence teoretických přístupů. Cílem této kapitoly je studium vztahu mezi přístupem EPCs a hlavními teoriemi disciplíny mezinárodních vztahů. Jaké jsou styčné plochy a naopak odlišnosti mezi přístupem EPCs a hlavními teoriemi mezinárodních vztahů? Jak vypadá typ situace, v níž je přístup EPCs nejpłodnější? Jaký je operační prostor EPCs? Jaké faktory budou klíčové pro uskutečnění politických změn?

Přístup EPCs svým charakterem zapadá do prostoru současné trojúhelníkové debaty vymezené vrcholy neoliberalismu, neorealismu a konstruktivismu (srov. Wendt 1999: 1–5). V rámci této debaty se nalézá poblíž hrany mezi vrcholy neoliberalismu a konstruktivismu, blíže spíše ke druhému vrcholu. Přístup EPCs nemá – na rozdíl od existujících tzv. velkých teorií disciplíny mezinárodních vztahů (grand theories) – ambici vysoké míry zobecnění a abstrakce mezinárodněpolitických jevů, navíc studuje jen úzkou výšeč mezinárodněpolitické reality. To však nebrání zkoumání podobností a odlišností mezi přístupem EPCs a existujícími teoriemi mezinárodních vztahů. Emanuel Adler a Peter M. Haas tvrdí, že přístup EPCs se vyznačuje metodologickou pluralitou. Autoři (1992: 368) dále dodávají: „Aplikováním tohoto přístupu sledujeme přemostění mezery, zejména mezi pozitivisticko-empirickými a relativisticko-interpretativními fenomenologickými přístupy, tedy neorealismem, liberálním institucionalismem, neofunkcionalismem a kognitivní analýzou, a integrování jejich nejdůležitějších vhladů. Současně výslovně zdůrazňujeme, že tento přístup nemá ambici se stát obecnou teorií mezinárodní politiky. Naším cílem je spíše určení sady omezujících podmínek, za nichž je možné dosáhnout řádu, založeném na vytvoření společně sdíleného významu. Metodologický pluralismus a teoretická syntéza, které bereme za hlavní výhody našeho přístupu, nám nicméně brání v dosažení míry úspornosti, jež je tak často požadována teoretiky mezinárodních vztahů... [n]aše heuristické přispění k problematice je pokrokové, což znamená, že vytváří nová zjištění v již dříve zpracovaných případech.“⁶

Přístup EPCs pracuje se státy jako s aktéry snažícími se primárně snižovat nejistotu a přitom svým chováním získávat moc a bohatství, což jej přibližuje současně k neorealistickému i neoliberálnímu vrcholu. S neorealismem sdílí i tezi o nepřímém vlivu struktury na „socializaci“ aktérů (srov. Waltz 1979: 74–77, 127–128). Co však přístup EPCs od neorealismu naopak odlišuje, je poskytnutí ne-systémového (non-systemic) zdůvodnění státních zájmů, jež jsou zčásti nezávislé na mezinárodní distribuci moci (Haas 1992: 4). V přístupu EPCs je primární

transnacionální úroveň analýzy a studium nehmotných zdrojů (poznání), což je mimo rozlišovací schopnosti neorealismu. Premisu přístupu EPCs – totiž možnost EPCs navodit atmosféru spolupráce mezi státy a iniciovat vytvoření nového *mezinárodního režimu* či přispět k jeho změně⁷ neorealismus neřeší. Lze se domnívat, že body, které podle Haase *údajně* sblíží neorealismus a přístup EPCs, současně sblíží i přístup EPCs s neoliberalismem.⁸

Cílem přístupu EPCs není vytvoření plnohodnotné strukturální teorie mezinárodního chování, ale spíše doplnění těch stávajících ve specifických podmínkách (odstavec se drží výkladu v Haas 1992: 3). Přístup EPCs je založen na předpokladu, že mezi vlivem mezinárodního systému, poznáním a činnostmi států se objevuje dostatečný prostor pro lidskou činnost (human agency). Experti, kteří tvoří síť EPC, formulují příčiny a následky složitých problémů, pomáhají státům určit jejich zájmy, zasazují zkoumané téma do rámce umožňujícího společnou debatu, navrhuje konkrétní politické kroky a identifikují důležité body pro jednání. EPCs se dále podílí na rozšiřování poznání, což vede k vytváření nových vzorců chování a umožňuje přehodnocování a vznik nových zájmů států. Základem, jenž stojí u zrodu epistemické koordinace politiky, jsou *nejistota* (uncertainty),⁹ *interpretace* a *institucionalisace*.

Je zřejmé, že nejistota zvyšuje potřebu informací, jež mají sloužit k jejímu následnému překonání. Státy jsou nuceny stále těsněji koordinovat svá politická rozhodnutí, čímž posilují kooperaci a snižují tak neorealisticou soutěživost. V interakcích začínají převládat pozitivní hry s nenulovým součtem a absolutními zisky.

Jak se odlišuje přístup EPCs od (neo)liberálních přístupů, které taktéž berou v úvahu transnacionální rozměr? Základním rozdílem je úzké zaměření přístupu EPCs. Dále lze tvrdit, že přístup EPCs je spojen s transnacionálním fenoménem (srov. Keohane a Nye 1971: 329–351, 721–748). Přístup EPCs se tak – na rozdíl od liberálního institucionalismu (srov. Baylis a Smith 1999: 148–162) – nezabývá nezbytností přenosu určitých kompetencí ve prospěch mezinárodních organizací. Přístup EPCs sdílí řadu shodných znaků s neofunkcionalismem: model sítě, přítomnost transnacionálních interakcí, rozšiřování vlivu poznání a spolupráce. Přístup EPCs se však liší od neofunkcionalistického modelu s principem *spill-overu* hlavně ve skutečnosti, že nepředpokládá přenos (technické) loajality na nadnárodní orgány. To však vůbec nebrání přístupu EPCs pracovat integračním rozměrem (srov. např. Winn a Lord 2001; Zito 2001: 585–603). Ve vztahu přístupu EPCs k neoliberalnímu institucionalismu začíná prvně jmenovaný tam, kde druhý končí – totiž u prosazování nemateriálních zájmů a studia epistemických porozumění „hraných her“. Haasova poznámka o shodě obou přístupů na exkluzivním postavení národních států v mezinárodním systému se jeví z hlediska transnacionálního charakteru přístupu EPCs neopodstatněná, jelikož se jím tento přístup nezabývá.

Další zřetelný rozdíl mezi přístupem EPCs a (neo)liberálními přístupy spočívá v odlišném vnímání nezbytnosti formálních interakcí mezi aktéry pro iniciování změny. Většina těchto přístupů – ne však přístup EPCs (a zčásti i neofunkcionalismus díky neformální části *spill-overu*) – chápe institucionální komunikační kanály jako nezbytné ‚hardware‘ či infrastrukturu pro uskutečnění informačního toku (teoretický koncept komunikace srov. v Deutsch 1971: 234–284) a primárně se zaměřuje na jejich studium. V tomto ohledu je užitečné rozlišovat mezi formálními interakcemi států za použití standardních institucionálních kanálů a vznikem konsenzuálního poznání EPCs, jež se konstituuje převážně v neformální síti expertů (odlišení srov. např. v Crane 1971: 587–592). Lze tvrdit, že právě tento síťový charakter

konsensuálního poznání EPCs je jedním z determinantů pozdějších mezistátních interakcí způsobujících změny.

Emanuel Adler (1992: 145) vytyčuje tři podmínky, které jsou nezbytné pro přijetí myšlenek státy: 1. rozšiřované politické návrhy a normativní a epistémické porozumění musí být vnímány jako kvalitativní pokrok v zabránění určitého výstupu (např. jaderné války či ekologické katastrofy); 2. návrhy musí umožňovat zlepšení národních, politických, vojensko-strategických a ekonomických zájmů a přinést pozitivní očekávání zvýšené míry spolupráce; 3. jednotlivé strany musí vnímat interdependenci se všemi jejími důsledky – včetně omezení nezávislého chování, které pramení z technologických změn, rovnováhy moci a politicko-ekonomických podmínek, stejně jako z interpretací těchto změn.

Povaha interakcí tak není objektivní, nýbrž *sociálně konstruovaná*.¹⁰ Přístup EPCs je založen především na studiu poznání a analýze rozhraní jeho přenosu z EPCs na politické činitele odpovědné za rozhodovací proces. Zaměřuje se tak především na možnost změny stylu v tvorbě politické koncepce, stejně jako změny ve vzorcích chování a myšlení zde působících činitelů.

4. Odlišení epistémických společenství od ostatních aktérů

Joseph S. Nye (2001: 358) tvrdí, že EPCs vznikly jako „výsledek stále se snižujících komunikačních nákladů a jejich hlavním přínosem je transnacionální konsensus pomocí snížení věcných rozdílů mezi zúčastněnými stranami a omezení intenzity konfliktů.“ V současné literatuře zabývající se globalizací a studiem transnacionálních aktérů¹¹ se lze setkat i s pojmy *globálních znalostních sítí* (global knowledge networks), *politických společenství* (policy communities) a *nadnárodních sítí hájících určité ideje* (transnational advocacy networks, dále TANs), které by výše uvedené definici mohly (alespoň parciálně) vyhovět. Je nezbytné si uvědomit, že výše uvedené koncepty se budou z větší či menší míry překrývat, a to jak z hlediska vyhovění určitému okruhu kritérií, tak i faktu, že konkrétní aktéři (jedinci, sítě, společenství, skupiny apod.) mohou – a v praxi často jsou – součástí více různých seskupení. To však neznamená nutnost rezignace na jejich vymezení, právě naopak – o to vhodnější a rozdíly odhalující kritéria bude třeba vybrat pro jejich odlišení. Jaké charakteristiky nesou výše uvedení aktéři? Jaká je jejich pozice vůči EPCs? Jaká kritéria lze použít na odlišení EPCs od ostatních aktérů zapojených v politické koordinaci? Kde berou EPCs legitimitu pro jednání? Proč jsou EPCs (většinou) transnacionálního charakteru? Pro dodržení osnovy statí bude nejdříve zkoumán vztah EPCs vůči globálním znalostním sítím, politickým společenstvím a TANs.

Primární motivací *globálních znalostních sítí* je prohloubení, sdílení a celosvětové rozšiřování poznání. V daném kontextu jsou jím míněny myšlenky, ideje, výzkumné závěry a normativní chápání (odstavec se drží výkladu ve Stone 2002: 1–4). Globální znalostní síť zahrnují profesní sdružení, akademické výzkumné skupiny a vědecká sdružení, jež se organizují kolem konkrétní události či tématu. Organizační základny jsou tvořeny filantropickými organizacemi, vědeckými sdruženími, think-tanky, univerzitami, výukovými instituty, autonomními univerzitními centry, profesními sdruženími, konzultačními firmami, stejně jako (mezinárodními) nevládními organizacemi (INGOs/NGOs) a nátlakovými skupinami se silným výzkumným zázemím. Globální znalostní síť je možné definovat jako „systém koordinovaného výzkumu,

studia a vysokoškolské výuky, rozšiřování a publikace jejich výsledků a mezinárodní intelektuální a finanční spolupráce“ či volněji jako „dobrovolná seskupení jedinců a jejich ústavů, která sdílí společný zájem výměny informací a podpory vědeckých či určité stanovisko hájících programů“ (Stone 2002: 2–3).

Politická společenství (policy communities) je možné oproti tomu charakterizovat jako „stabilní síť politických aktérů ve vládě i mimo ni, které jsou silně spojeny s tvorbou politické koncepce... a jejichž interakce jsou utvářeny dohadováním [bargaining] a vzájemnou závislostí na zdrojích toho druhého. Politická společenství mohou zahrnovat novináře, výzkumníky, politické analytiki, stejně jako volené úředníky a vedoucí úřadů“ (Stone 2002: 4). Problematikou se však jeví teze o tom, že ostatní aktéři navazují styky se členy politických společenství z důvodu zabezpečení materiálních zdrojů (srov. Stone 2002: 4). Jsou to právě EPCs, které takovou představu vyvracejí, jelikož jejich cíl spočívá ve sledování nemateriálních cílů.

Think-tanky, akademici, NGOs i jednotliví aktivisté mohou být i součástí širokých *nadnárodních skupin hájících určité ideje* (transnational advocacy network, TANs). TANs sdružují aktéry na základě ústředního významu zásadových přesvědčení či hodnot, nikoliv na základě materiálních zájmů či profesionálních norem (Keck a Sikkink 1998: 1–2). TANs se snaží formovat klima veřejné debaty a ovlivnit globální politická jednání. Mají tedy – stejně jako EPCs – úlohu aktéra vytvářejícího a strukturujícího rámec debaty či tématu. Rozdíl je možné spatřovat v „cílové skupině“, již je rámec určen. Zatímco v případě EPCs ji tvoří „pouze“ politici zodpovědní za rozhodovací proces a „zadání“ expertízy přichází od nich, v případě TANs se jedná o politické aktéry v širším smyslu (opoziční politici, byrokratické koalice apod.) a především o světovou veřejnost. Dalším rysem, jenž odlišuje TANs od EPCs, je používání mobilizace veřejnosti pro zajištění přijetí a implementace norem a sledování dodržování mezinárodních standardů. V procesu tvorby praktické politiky jsou TANs často méně integrovány nežli aktéři patřící do politických společenství. Účastníci v těchto širokých sítích nemusí mít nezbytně status odborníků na danou problematiku – jak bylo řečeno výše, TANs mají tendenci se slučovat kolem *zásadových přesvědčení* – normativních idejí, poskytujících kritéria pro rozlišení správného od špatného (Keck a Sikkink 1998: 1; Haas 1992: 17–19; Stone 2002: 4). Přítomnost zásadových přesvědčení je přibližuje k EPCs, ty však navíc disponují společnými přesvědčeními o souvislostech mezi příčinami jevů a jejich následky.¹²

		přesvědčení o souvislostech mezi příčinami jevů a jejich následky	
		<i>sdílené</i>	<i>nesdílené</i>
zásadová přesvědčení	<i>sdílené</i>	epistémická společenství	zájmové skupiny a sociální hnutí
	<i>nesdílené</i>	disciplíny a profese	zákonodárci, byrokratické agentury a koalice

		znalostní základna	
		<i>konsensuální</i>	<i>sporná či nepřítomná</i>
zájmy	<i>sdílené</i>	epistémická společenství	zájmové skupiny, sociální hnutí, byrokratické koalice
	<i>nesdílené</i>	disciplíny a profese	zákonodárci a byrokratické agentury

Pramen: Haas (1992: 18).

Jak bylo definováno výše, EPCs se vyznačují sdílením stejných normativních a zásadových přesvědčení, společným přesvědčením o souvislostech mezi příčinami jevů a jejich následky, sdíleným pohledem na platnost a společným politickým projektem. Tyto nezbytné předpoklady je spolu s profesionálním výcvikem, prestiží, vědeckým renomé a konsensuální znalostní základnou (např. závazek k ekologickým principům či keynesiánské ekonomice) odlišují od ostatních aktérů. Expertní znalosti a vnitřně definovaná přesvědčení umožňují EPCs činnost nezávislou na vládách či partikulárních zájmech. Společenská a politická legitimnost opravňuje EPCs k uskutečňování činností spjatých s jejich existencí. Haas (1992: 18) tvrdí, že pokud budou EPCs konfrontovány s anomáliemi, jež podkopou jejich společné přesvědčení o souvislostech mezi příčinami jevů a jejich následky (2. bod Haasovy definice), stáhnou se – na rozdíl od zájmových skupin – z politické debaty.

EPCs obvykle operují na počátku své existence na vnitrostátní úrovni, z níž se posunou díky vědecké spolupráci a rozšiřování poznání členy na mezinárodních konferencích a ve vědeckých periodikách do transnacionálního rozměru. Významná část spolupráce a kontaktů je neformálního charakteru. Často tak vzniká jakési „neviditelné kolegium“ (invisible college). (Crane 1971: 585; Stone 2002: 3). Spolupráce, která není primárně zaměřena na uspokojování materiálních zájmů, aktéry se společnou agendou a působností v různých zemích přirozeně spojuje a stojí u zrodu transnacionálního charakteru EPCs. Jeho prostřednictvím mají EPCs následně lepší možnost ovlivnit systémovou úroveň mezinárodního společenství (Haas 1992: 17).

Ne všechny EPCs se vyznačují stejnou organizační strukturou. Existují dva generické typy EPCs (srov. Adler a Haas 1992: 371; Stone 2002: 5). Prvním jsou tzv. ad hoc EPCs (někdy jsou označovány i jako ad hoc epistémické koalice), jejichž cílem je vyřešit jeden konkrétní problém, čemuž odpovídá i jejich omezený časový rozměr existence. Povaha druhého typu – tzv. holistických EPCs – je stálejší a tyto EPCs jsou zaměřeny na ustavování a udržování svých přesvědčení v podobě *dominantních sociálních diskurzů* (Antoniades 2003: 28). Důležitou roli hrají sociální interakce EPCs s ostatními aktéry, s jejichž pomocí EPCs (re)produkuji určité interpretace konkrétních politických problémů, potažmo reality obecně.¹³

5. Role epistémických společenství v sociální konstrukci reality

Po odlišení EPCs od ostatních typů aktérů se lze zabývat praktickými důsledky těchto rozdílů. Jakou roli budou hrát EPCs v tvorbě programu jednání a samotném rozhodovacím procesu? Jaké faktory budou ovlivňovat výběr upřednostněné varianty? Jak ovlivní výběr nejistota?

Moc EPCs v podmínkách nejistoty vzrůstá a způsobuje tak zisk jejich strategické převahy (vyplývající z charakteru EPCs) nad ostatními aktéry. EPCs se v politickém procesu vyznačují *diskursivní rolí* a jsou ztělesněním spojení mezi poznáním a mocí (knowledge-power nexus). Důležitost témat a jejich hierarchizace není v politickém procesu „objektivní“, nýbrž sociálně konstruovaná. V procesu výběru hraje důležitou roli názor veřejnosti a cyklus pozornosti k tématu (issue-attention cycle) (srov. Connelly a Smith 2003: 131–137). Existují sice témata, jejichž povaha jim zajišťuje téměř automaticky pozornost, avšak většinu témat, s nimiž se lze u jednacího stolu setkat, je nutné do této pozice „postrčit“. Aktéři soupeřící o pozornost politiků zodpovědných za rozhodovací proces mají ze svých rozdílných povah různou možnost přístupu k poznání a tím pádem i k těmto politikům. To směřuje badatelský zájem v problematice epistémických společenství ke studiu způsobu konstrukce programu jednání a konceptu moci.

Poznání nejsou dohady ani nezpracovaná data (Haas 1992: 4). Součástí „reality“ se stává její *sociální konstrukce* – gnozeologicky chápáno – svět a zastoupení sebe samých v něm nejsou izomorfní.¹⁴ Pokud bude v dané situaci panovat nejistota, lze očekávat, že se politici zapojení do rozhodovacího procesu obrátí na EPCs za účelem obstarání poznání. V podmínkách nejistoty členové EPCs jednájí jako koordinovaný soubor společných *výkladových filtrů* (interpretive filters) (Sebenius 1992: 354). Nedílnou součástí reality jsou intersubjektivní domněnky a vymezení, jež jsou (re)produkovány na základě sociálních interakcí aktérů. O EPCs tak můžeme uvažovat jako o *mocenských společenstvích* vzhledem k zásadnímu významu poznání a interpretace reality.

EPCs disponují vedle praktické autority i *kognitivní autoritou*. Hrají tak rozhodující roli v interakcích, které (re)produkují poznání, na němž je sociální realita založena (Barnes a Edge in Haas 1992: 11). Mají moc do společnosti zavést partikulární diskurzy a pohledy na svět. Tato moc přesahuje schopnost aktéra A přimět aktéra B k určité činnosti, již by jinak neučinil, či schopnost tvořit pravidla hry. Moc zavést diskurz totiž zahrnuje i schopnost ovlivnění jedinců a kolektiv v porozumění sobě samým, což se následně promítá do utváření jejich identit a přes ně i do jejich potřeb a zájmů. Diskursivní hegemonie též zahrnuje možnost ovlivňovat a měnit poznání, z něhož jsou vystavěny sociální struktury (Antoniades 2003: 29).¹⁵ Důležitým prostředkem se stává jazyk, který poznání *de facto* ztělesňuje a vytváří tak jeho konceptuální rámeček. Na závěr je nezbytné zdůraznit, že ani EPCs nejsou vnější sociální konstrukci reality (tedy jakýmsi objektivním činitelem), nýbrž fungují v dvojediném módu – jsou produktem i producentem sociální konstrukce.

6. Použití konceptu epistémických společenství

Případové studie založené přímo na přístupu EPCs anebo zacházející s přítomnými EPCs jako s relevantním typem aktéra pro vysvětlení problému ukazují, že existují určité situace, které se *a priori* jeví vhodnější pro použití tohoto konceptu. Přes relativně malý počet existujících

studií lze vysledovat jisté pravidelnosti. Přestože tato empirická pozorování postrádají heuristickou kapacitu formálně deduktivních modelů (např. Haasova původního konceptu EPCs), mohou významně přispět k jejich testování a následnému zjemnění či revizi přístupu. Na základě rozboru případových studií lze tvrdit, že se vzrůstající nejistotou a složitostí problému poroste i vliv EPCs na tvorbu programu jednání (agenda-setting) i na samotný rozhodovací proces (decision-making process). Následující část se zaměřuje na průřez existujícími případovými studii založenými na přístupu EPCs či obsahujícími EPCs jako relevantního aktéra pro vysvětlení dané situace.

Většinou se jedná o témata s technickou podstatou řešení problému, nejčastěji potom z environmentální oblasti – např. zákaz lovu velryb (srov. Peterson 1992: 147–186), zákaz výroby a používání CFC způsobujících ozónovou díru (srov. Haas 1992: 187–224); regulaci znečišťování životního prostředí odpady z celulózky a papíren (srov. Harrison 2002: 65–95), regulaci zplodin vytvářejících kyselou dešť (srov. Zito 2001: 585–603), ukládání jaderného odpadu na mořské dno (srov. Cicero 1997: 61–104) či přeshraniční znečišťování ovzduší dalekého rozsahu (srov. Lindskog a Sundqvist 2002: 77–101). Kromě environmentálních problémů se EPCs uplatnily i v oblasti vojenské – např. při kontrole jaderného zbrojení (srov. Adler 1992: 101–146); při řešení ekonomických otázek – např. během jednání Uruguayského kola GATT (srov. Drake a Nicolaidis 1992: 37–100) nebo poválečném vzniku angloamerického ekonomického uspořádání dosaženého v Bretton Woods (srov. Ikenberry 1992: 289–322). Přístup EPCs byl aplikován i v otázkách vztahu sociální a politické sféry – např. při studiu dopadu absence EPC na kvalitu italské zahraniční politiky v období tzv. „druhé republiky“ (srov. Hill a Andreatta 2001: 242–267).

Za charakteristický bod případových studií používajících přístup EPCs může být považována bezprecedentnost zkoumané situace – v praxi se tak nelze uchýlit k „pouhé“ analogii již použitého postupu. Jak dodává John Ikenberry (1992: 318): „V historii se objevují kritické a zlomové momenty, v nichž jsou mimořádně velké možnosti pro uskutečnění zásadních změn s širokým rozsahem možných výstupů.“ EPCs mají schopnost tvarovat prostředí, v němž se vytvářejí politická rozhodnutí. Zřetelně je to vidět ve studiích, kde vláda dané země zaujímá antagonistický postoj vůči doporučením členů EPC ve stejné zemi a s postupem času své rozhodnutí mění (srov. např. Zito 2001: 585–603 a vývoj postoje kanadské vlády v Harrison 2002: 65–95). Úspěch EPCs v prosazení navrhovaných opatření často závisí i na faktu, zdali mezi politiky v rozhodovacím procesu figurují přívrženci těchto opatření, potažmo dokonce samotní členové EPCs.¹⁶

Pro demonstraci zásadních rozdílů v existujících případových studiích je vhodné studie rozdělit do dvou širokých skupin na základě zkoumání *důvodu*, proč se politici zapojení do rozhodovacího procesu na EPCs obrací. První – početnější – skupinu tvoří studie, v nichž je primárním důvodem právě nejistota a technická složitost problému. Tato skupina splňuje základní atributy pro použití přístupu EPCs. Druhou skupinu tvoří studie, v nichž se ti, kdo rozhodují, obrací na EPCs za účelem potvrzení jimi podporovaného a již existujícího návrhu. Úkolem EPCs je přidání směřovacího názoru, jímž zvýší politickou váhu návrhu. V rámci této skupiny případových studií se nemusí nejistota a technická složitost problému vůbec vyskytovat.

7. Metodologický postup studia epistémických společenství a jeho možná vylepšení

Jaký postup lze použít na zkoumání EPCs? Na jaké faktory se v jejich studiu zaměřit? Jaké techniky výzkumu použít při studiu vlivu EPCs na politiky zapojené v tvorbě programu jednání a rozhodovacím procesu?

Při zkoumání jejich vlivu je nezbytné učinit následné kroky: 1. identifikovat členy EPC; 2. určit jejich zásadová přesvědčení a společné přesvědčení o souvislostech mezi příčinami jevů a jejich následky; 3. sledovat jejich činnosti; 4. názorně ukázat jejich vliv na politiky zodpovědné za rozhodovací proces v různých časových bodech; 5. studovat přesvědčivé alternativy, jež byly předloženy během jednání a dokládají tak vliv EPCs, stejně jako probádat poskytnutá alternativní vysvětlení (Haas 1992: 34–35). Jak již bylo zmíněno, EPCs většinou nevytvářejí explicitní společenství. V mnoha případech, kdy neexistuje přesný „seznam“ členů EPC, je nezbytné odlišit členy EPCs od členů disciplíny či profese za pomoci kvalitativního rozboru vědeckých materiálů, biografii, vědeckých projevů či interview. Šíření a změnu přesvědčení členů EPCs je možné zachytit s pomocí analýzy sítě.

Z hlediska vysvětlení mezinárodní kooperace je zajímavé srovnání přístupu EPCs s *negociačně-analytickým přístupem*. Cílem druhého přístupu je překonání vágnosti popisu mechanismů, které členové EPCs používají k převodu svých přesvědčení a preferencí do konečné podoby výsledků politických jednání (odstavec se drží výkladu v Sebenius 1992: 323–366). James K. Sebenius se snaží kriticky zhodnotit přístup EPCs z hlediska standardních postupů rámce negociační analýzy. Tvrdí, že na počátku je nezbytné odhalit mechanismy, s jejichž pomocí se relativně malá a *de facto* přirozená koalice „zastánců určitých přesvědčení“ (believers) rozroste ve významnou „vítěznou koalici“ (winning coalition). Součástí kontextuální analýzy evoluce EPCs by mělo být studium mechanismů, s jejichž pomocí EPCs překonaly „odpor“ aktérů (uskupení) blokujících evoluční pohyb EPCs (obstacle coalitions) a soutěžících s EPCs o pozornost politiků zodpovědných za rozhodovací proces. Pro zvýšení přesnosti přístupu EPCs je vhodné použít následující prvky negociačně-analytického přístupu: 1. aktuální a potenciální jednací strany a názorové platformy; 2. zájmy, jak je vnímají tyto strany; 3. alternativy vyjednané dohody; 4. kooperativní či kompetitivní taktika na počátku jednání; 5. snaha jednotlivých stran o změnu „hry“ samotné.

Další zpřesnění zaměření přístupu EPCs představuje *kompletní analýza moci* – tj. zkoumání rozhodovacího procesu a *ne-rozhodovacího procesu* (non-decision making) (odstavec se drží výkladu v Connelly a Smith 2002: 136–142). Co představuje tato dualita a jaké jsou její praktické důsledky? Bylo by chybné se domnívat, že analýza moci zahrnuje pouze klíčová rozhodnutí a momentální chování. Při zkoumání zvoleného tématu se badatel obvykle zaměřuje na studium rozhodnutí provedených jedinci či organizacemi. Co však uniká zájmu pozornosti jsou *ne-rozhodnutí* (non-decisions), jež se obvykle vyskytují v případě sporných či problematických politických témat.¹⁷ Tyto návrhy, či dokonce celá témata, se nedostanou k vlastnímu projednání – namísto toho jsou vytěsňeny, obejity. V praxi jsou pak často neúspěšnější lobbyisté „nejtíššími“ aktéry, zatímco ti „nejhluchnější“ byli vyřazeni a zbývá jim tak pouze možnost zviditelnění zjevnými veřejnými prostředky.

8. Závěr a diskuse nad udržitelností stávajícího přístupu epistémických společenství

Peter M. Haas (1992: 35) podotýká, že kvalitní zdokumentování vlivu EPCs na výsledek politického procesu vyžaduje komparativní studie zemí a organizací, v nichž byly EPCs aktivní *versus* těch, v nichž nebyly přítomny. Zkoumání by navíc nemělo být v prvním případě omezeno pouze na období, v němž byly EPCs aktivní, nýbrž by mělo zahrnovat i časový rámec *před* i *po* období jejich aktivity. Studie by tedy měla mít charakter diasynchronní analýzy. Přestože je navrhovaný postup metodologicky vhodným zlepšením, snahy o revizi konceptu ze strany ostatních vědců se ubírají jiným směrem.

Haasova definice EPCs z roku 1992 s sebou nese již od svého představení určitou spornost. Problém lze analyticky rozdělit do dvou rovin – první se týká „udržitelnosti“ Haasových teoretických kritérií EPCs, druhá potom interakcí EPCs s ostatními typy aktérů zapojených v politickém procesu („the other groups problem“). Hlavním důvodem nedostatečně propracovaného studia vztahů EPCs s ostatními aktéry je nedostatek kritického testování v praxi. Přes narůstající množství případových studií se až do současnosti Haasův rámec nezměnil. V první rovině problému Claire Dunlop (2000: 138) pozoruje, že „Haas zdůrazněním společných přesvědčení o souvislostech mezi příčinami jevů a jejich následky jako základu konceptu EPCs ve skutečnosti nesleduje ani tak způsob získávání pravdy, jako spíše definování EPCs. Za jádro Haasovy čtyřbodové definice EPCs lze považovat body 2 a 3. Haas důsledně obhajuje jejich neoddiskutovatelnou a neměnitelnou povahu, bez níž by EPCs ztratily funkci směrodatného „hlasu“ v politickém procesu.“

Pokud byla v první rovině Haasova definice EPCs sporná, tak rovina druhá – problematika interakcí EPCs s ostatními aktéry – není do jeho koncepce zahrnuta téměř vůbec. Jediná dokumentovaná interakce probíhá mezi EPCs a politiky zapojenými v rozhodovacím procesu. Ostatní aktéři hrají v teoretickém konceptu „zploštělé sekundanty“, což explicitně zdůrazňuje Toke ve své kritice (srov. Toke 1999: 97–102). Neudržitelná je hlavně představa NGOs jako ‚megafonu‘ EPCs. Haasovi se nepodařilo zahrnout do přístupu EPCs rozmanitost epistémických i neepistémických aktérů, kteří v různých klíčových bodech ovlivňují normy, na jejichž základě pak odpovědní politici rozhodují (Dunlop 2000: 137). Důvodem je nejistota, panující v oblasti politické motivace EPCs (ibid: 141). Jak podotýká Sebenius (1992: 324–325) v dodnes nejucelenější teoretické výzvě konceptu EPCs, v místech, kde probíhají jednání – a která jsou z podstaty věci konfliktní – je apolitičnost EPCs (byť kombinovaná s faktickým politickým vlivem) neudržitelná. Vliv EPCs podle něj vyplývá právě z jejich schopnosti smlouvání s ostatními aktéry za účelem přetvoření přirozené koalice zastánců určitých přesvědčení ve vítěznou koalici, která prosazuje sdílený politický projekt.

Předkládaná stat' se snažila zmapovat stav vědecké diskuse v oblasti problematiky epistémických společenství a poskytnout odpovědi na otázky, jež byly položeny v úvodu práce a na začátku každé části. Obsahuje odpovědi na otázky, kdo tvoří/co jsou EPCs, představuje teoretický přístup založený na studiu epistémických společenství a jeho použití, roli EPCs v sociální konstrukci reality i reflexi následující kritické diskuse. Práce si vzala za cíl i odhalení nedostatků a naznačení cest, jež by mohly vést k budoucímu zpřesňování konceptu. Z předcházejícího textu vyplývá nezbytnost uskutečnění změn ve zkoumání EPCs, pokud má být přístup schopen zachytit problém v celé jeho multidimenzionalitě. Přístup epistémických společenství

lze navzdory dílčím nedostatkům považovat za významný analytický nástroj. Zmíněné nedostatky je nezbytné brát jako důsledek nesystematičnosti zkoumání fenoménu, nikoliv jako slabý explanační potenciál přístupu. Epistémická společenství hrají ve (světové) politice roli katalyzátoru a jsou schopny přinést i systémové změny. Se vzrůstající kontingencí, nejistotou a množstvím aktérů zapojených do politického procesu jejich význam dále poroste.

Poznámky:

1. Foucaultovo *epistémé* vymezuje základní možná uspořádání poznání, na jejichž základě se následně vytváří různé formy empirické vědy. Foucault „zkoumal strukturu vědění od 16. století až po současnost a ukázal, že v tomto časovém rozpětí je třeba zaznamenat dva radikální zlomy. V 17. století (mezi tradiční a klasickou epistémé) a v 19. století (mezi klasickou a moderní epistémé) se vždy měnila celá typika vědění, a to tak, že nový typ nelze odvodit z typu předchozího“ (Welsch 1994: 59). Ruggie považoval EPCs za „kognitivní stupeň mezinárodního institucionalismu“ (Antoniades 2003: 23).
2. Holzner používal termín epistémické společenství pro vyjádření sdílené víry ve vědeckou metodu jako způsobu vytváření pravdy (Haas 1992: 3).
3. V literatuře je možné se setkat s volnější definicí termínu EPCs – srov. heslo epistemic communities v Evans a Newnham 1998: 150, zařazujícím pod EPCs např. Greenpeace; pro nesouhlasný názor dokumentující účelové manipulace vědeckých faktů nevládní organizací Greenpeace, který potvrzuje, že nutně nemůže vyhovět kritériím EPCs, srov. Harrison 2002: 65–96; dále srov. např. Gough a Shackley 2001, kde jsou pod EPCs řazeny některé NGOs, vládní aktéři a dokonce i obchodní společnosti, a synonymně – mechanicky – jsou používány termíny epistemic communities a epistemic coalitions. Širší vymezení EPCs, které není podloženo jasnými a stabilními kritérii, způsobuje nejednoznačnost a znemožňuje srovnání role EPCs napříč existujícími případovými studii a provádění vlastního výzkumu.
4. Jak uvádí Peter M. Haas (1992: 17), tento výklad je v protikladu k chápání EPC Ernestem Haasem, který explicitně zmiňuje nezbytnost testovat představy EPC v prostředí vnějším epistémickému společenství. P. Haas (1992: 17) dodává: „[d]omnívám se, že tento rozdíl mezi testováním pravdy uvnitř EPC versus vně EPC pramení z rozdílných historických představ. Ernst Haas se snaží ukázat stále rostoucí význam racionality, zde s pomocí stále větší míry intervence EPCs do kolektivního rozhodovacího procesu. Aby se mu podařilo naplnit normativní rozměr prohlášení, EPC musí sdílet společný základ potvrzování platnosti faktů s širším politickým společenstvím. Naopak já zastávám k takovému potvrzování platnosti více skeptický názor a spokojím se s méně ambiciózním vnitřním testováním pravdy.“
5. Konkrétní ukázkou sdílení stejných normativních a zásadových přesvědčení, společných přesvědčení o souvislostech mezi příčinami jevů a jejich následky a společného politického projektu představitelů centrálních bank nabízí E. B. Kapstein (1992: 282) ve své případové studii, týkající se krize zadluženosti v 80. letech 20. století a role centrálních bank v následné politice regulačního sblížení. Následují jejich charakteristiky: 1. *sdílení stejných normativních a zásadových přesvědčení* – mezinárodní obchod a platební systém je kolektivním statkem. Centrální banky se musí postarat o bezpečnost a neporušitelnost systému pomocí vybudování účinné regulační pomoci pro mezinárodní banky a v případě finančních šoků umožnit likviditu, která zajistí udržení systému v chodu. Činnost založená pouze na tržním principu je nedostatečná k uchování kolektivních statků; 2. *společná přesvědčení o souvislostech mezi příčinami jevů a jejich následky* – krize zadluženosti ohrožuje mezinárodní platební systém přidušením obchodu a investičních toků, stejně jako snížením důvěry veřejnosti v mezinárodní banky. Náhlé vybírání vkladů v jedné mezinárodní bance by mohlo následně způsobit globální panický výběr, který by si vyžádal masivní intervenci centrálních bank; 3. *společný politický projekt* – k posílení mezinárodního systému bankovníctví a obnovení důvěry

- veřejnosti v něj je nezbytné vytvořit a v mezinárodním měřítku aplikovat jediný přijatelný standard ručícího kapitálu.
6. Adler a Haas (1992: 372) dále píší: „Zdůrazňujeme, že vývoj přístupu je podobný spíše metafoře nežli formálnímu modelu, jelikož neúspěšné myšlenky úplně nevyhynou, nýbrž jsou jen odloženy pro budoucí přehodnocení.“ – tento přístup je založen na postupu Imre Lakatose, jenž „změkčuje“ totalitu Popperovské falzifikace (srov. Demjančuk 2002: 153–165).
 7. Koncept mezinárodních režimů srov. v Keohane 1984; Waisová 2003: 20–31, 129–144; Evans a Newnham 1998: 471–472. Kritiku pozitivistického výzkumu mezinárodních režimů srov. v Kratochvil a Ruggie 1986: 753–775, návrh na změny epistemologie výzkumu mezinárodních režimů a hierarchizaci analytických prvků srov. ibid: 769–775. Tato část vznáší otázky a obsahuje možná vylepšení stávající epistemologie výzkumu mezinárodních režimů, která jsou důležitá i ve vztahu k přístupu EPCs a jeho komponentům.
 8. Za tento postřeh děkuji jednomu z anonymních oponentů. Porovnání neorealismu a neoliberalismu dále srov. v Nye 1988: 235–251; pro kritické zhodnocení neoliberálního institucionalismu srov. např. Katzenstein et al. 1998: 662–664.
 9. Koncept globální nejistoty srov. např. v Beck 1999: 19–47.
 10. Vztah mezi přístupem EPCs a konstruktivismem je součástí části *Role epistemických společenství v sociální konstrukci reality*; dále lze tvrdit, že existuje jistá spřízněnost přístupu EPCs s ‚Anglickou školou‘ (English School). ‚Anglická škola‘ se mj. zabývá rolí kultury v mezinárodním společenství, k čemuž používá *porozumění* (Verstehen, understanding).
 11. Srov. např. Castells 1996; Stone 2001; Stone 2002; Connelly a Smith 2003; Gough a Shackley 2001; Josselin a Wallace 2001; Keck a Sikkink 1998; pro nesouhlasný pohled na globalizaci srov. Waltz 1999: 693–700.
 12. Margaret E. Keck a Kathryn Sikkink (1998: 30) rozlišují tři typy motivace, generující tři rozdílné kategorie transnacionálních sítí: 1. aktéři založení na instrumentálních cílech (TNCs a mezinárodně operující banky); 2. aktéři s motivací založenou na *společných přesvědčeních o souvislostech mezi příčinami jevů a jejich následky* (EPCs) a 3. aktéři s motivací založenou na *sdílených zásadových přesvědčeních či hodnotách* (TANs).
 13. Příkladem může být neoliberální ortodoxie, známá pod názvem Washingtonský konsensus.
 14. Pro úvod do sociální konstrukce reality srov. Berger a Luckmann 1966, překl. 1999; konstruktivismus jako teorii disciplíny mezinárodních vztahů srov. např. v Guzzini 2000: 147–182; Adler 1997: 319–363; Wendt 1999.
 15. Do sociálních struktur je v daném kontextu řazeno sdílené vědění, materiální zdroje a činnosti – tj. procesy institucionalizovaných interakcí (Antoniades 2003: 29).
 16. Srov. např. Drake a Nicolaïdis 1992: 41; Zito 2001: 588; Haas 1992: 191; pro nesouhlasný postoj Toke 1999: 97–102.
 17. Např. Světová obchodní organizace (WTO) disponuje značnou *mocí*. Její značná část je explicitní, avšak ne všechna. Existuje i skrytá část moci, která se projevuje (nepřímo) výběrem ekonomických témat pro program jednání, stejně jako výběrem určitých (a ne jiných) teoretických ekonomických přístupů k jejich studiu. Pro kompletní studium moci WTO tak bude třeba zkoumat učiněná rozhodnutí i *ne-rozhodnutí*.

Literatura:

- Adler, Emanuel a Haas, Peter M. 1992. „Conclusion: Epistemic Communities, World Order, and the Creation of a Reflective Research Program.“ *International Organization* 46, No. 1, 367–390.
- Adler, Emanuel. 1992. „The Emergence of Cooperation: National Epistemic Communities and the International Evolution of the Idea of Nuclear Arms Control.“ *International Organization* 46, No. 1, 101–146.

- Adler, Emanuel. 1997. „Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics.“ *European Journal of International Relations* 3, No. 3, 319–363.
- Antoniades, Andreas. 2003. „Epistemic Communities, Epistemes and the Construction of (World) Politics.“ *Global Society* 17, No. 1, 21–38.
- Baylis, John a Smith, Steve. 1999. *The Globalization of World Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Beck, Ulrich. 1999. *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press/Blackwell Publishers Ltd.
- Berger, Peter L. a Luckmann, Thomas. 1999. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: CDK.
- Castells, Manuel. 1996. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Cicero, Lasse R. 1997. „Environmental NGOs and Regime Change: The Case of Ocean Dumping of Radioactive Waste.“ *European Journal of International Relations* 3, No. 1, 61–104.
- Coleman, William D. 2001. „Policy Networks, Non-State Actors and Internationalized Policy-making: A Case Study of Agricultural Trade.“ In: *Non-State Actors in World Politics*. Eds. Josselin, Daphné a Wallace William. New York: Palgrave, 93–112.
- Connelly, James a Smith, Graham. 2003. *Politics and the Environment – From Theory to Practice*. London: Routledge.
- Crane, Diana. 1971. „Transnational Networks in Basic Science.“ *International Organization* 25, No. 3, 585–601.
- Demjančuk, Nikolaj. 2002. *Filosofie a vědecké myšlení*. Dobrá Voda: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Deutsch, Karl W. 1971. *Nervy vlády*. Praha: Svoboda.
- Drake, William J. a Nicolaïdis, Kalypso. 1992. „Ideas, Interests, and Institutionalization: ‚Trade in Services‘ and the Uruguay Round.“ *International Organization* 46, No. 1, 37–100.
- Drulák, Petr. 2003. *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál.
- Dunlop, Claire. 2000. „Epistemic Communities: A Reply to Toke.“ *Politics* 20, No. 3, 137–144.
- Evans, Graham a Newnham, Jeffrey. 1998. *The Penguin Dictionary of International Relations*. London: Penguin Books Ltd.
- Gough, Clair a Shackley, Simon. 2001. „The Respectable Politics of Climate Change: the Epistemic Communities and NGOs.“ *International Affairs* 77, No. 2, 329–345.
- Guzzini, Stefano. 2000. „A Reconstruction of Constructivism in International Relations.“ *European Journal of International Relations* 6, No. 2, 147–182.
- Haas, Ernst B. 2001. *Science and Progress in International Relations: Conversation with Ernst B. Haas* (<http://globetrotter.berkeley.edu/people/Haas/haas-con3.html>).
- Haas, Peter M. 1989. „Do Regimes Matter? Epistemic Communities and Mediterranean Pollution Control.“ *International Organization* 43, 377–403.
- Haas, Peter M. 1992. „Banning Chlorofluorocarbons: Epistemic Community Efforts to Protect Stratospheric Ozone.“ *International Organization* 46, No. 1, 187–224.
- Haas, Peter M. 1992. „Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination.“ *International Organization* 46, No. 1, 1–36.
- Harrison, Kathryn. 2002. „Ideas and Environmental Standard-Setting: A Comparative Study of Regulation of the Pulp and Paper Industry.“ *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions* 15, No. 1, 65–96.
- Hill, Christopher a Andreatta, Filippo. 2001. „Struggling to Change: The Italian State and the New Order.“ In: *Rethinking European Order – West European Responses 1989–97*. Eds. Nibblert, Robin a Wallace, William. New York: Palgrave, 258–265.
- Hopkins, Raymond F. 1992. „Reform in the International Food Aid Regime: the Role of Consensual Knowledge.“ *International Organization* 46, No. 1, 225–264.
- Ikenberry, John G. 1992. „A World Economy Restored: Expert Consensus and the Anglo-American Postwar Settlement.“ *International Organization* 46, No. 1, 289–322.
- Kapstein, Ethan B. 1992. „Between Power and Purpose: Central Bankers and the Politics of Regulatory Convergence.“ *International Organization* 46, No. 1, 265–288.

- Katzenstein, Peter J. a Keohane, Robert O. a Krasner Stephen D. 1998. „International Organisation and the Study of World Politics.“ *International Organization* 52, No. 4, 645–685.
- Kawall, Jason. 2002. „Other-Regarding Epistemic Virtues.“ *Ratio* (new series). Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 257–275.
- Keck, Margaret a Sikkink, Kathryn. 1998. *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Keohane, Robert O. 1984. *After Hegemony*. Princeton: Princeton University Press.
- Keohane, Robert O. a Nye, Joseph S. 1971. „Transnational Relations and World Politics: An Introduction.“ *International Organization* 25, No. 3, 329–350.
- Keohane, Robert O. a Nye, Joseph S., Jr. 1971. „Transnational Relations and World Politics: A Conclusion.“ *International Organization* 25, No. 3, 721–748.
- Kratochwil, Friedrich a Ruggie, John G. 1986. „International Organization: A State of the Art on an Art of the State.“ *International Organization* 40, No. 4, 753–775.
- Lidskog, Rolf a Sundqvist, Göran. 2002. „The Role of Science in Environmental Regimes: The Case of LRTAP.“ *European Journal of International Relations* 8, No. 1, 77–101.
- Nye, Joseph S. Jr. 1988. „Neorealism and Neoliberalism.“ *World Politics* 40, Issue 2, 235–251.
- Nye, Joseph S. Jr. 2001. „Soft Power and Conflict Management in the Information Age.“ In: *Turbulent Peace – The Challenges of Managing International Conflict*. Eds. Crocker, Chester A., Hampson, Fen O. a Aall, Pamela. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 353–363.
- Peterson, M. J. 1992. „Whalers, Cetologists, Environmentalists, and the International Management of Whaling.“ *International Organization* 46, No. 1, 147–186.
- Sebenius, James K. 1992. „Challenging Conventional Explanations of International Cooperation: Negotiation Analysis and the Case of Epistemic Communities.“ *International Organization* 46, No. 1, 323–366.
- Stone, Diane. 2001. „The ‚Policy Research‘ Knowledge Elite and Global Policy Processes.“ In: *Non-State Actors in World Politics*. Eds. Josselin, Daphné a Wallace, William. New York: Palgrave, 113–132.
- Stone, Diane. 2002. „Introduction: Global Knowledge and Advocacy Networks.“ *Global Networks* 2, No. 1, 1–11.
- Toke, David. 1999. „Epistemic Communities and Environmental Groups.“ *Politics* 19, No. 2, 97–102.
- Verdun, A. 1999. „The Role of the Delors Committee and EMU.“ *Journal of European Public Policy* 6, No. 3, 308–329.
- Waisová, Šárka. 2003. *Mezinárodní organizace a režimy ve středovýchodní Evropě*. Eurolex Bohemia.
- Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. New York: McGraw-Hill.
- Waltz, Kenneth N. 1999. „Globalization and Governance.“ *Political Science & Politics* 32, Issue 4, 693–700.
- Welsch, Wolfgang. 1994. *Naše postmoderní moderna*. Praha: České katolické nakladatelství Zvon.
- Wendt, Alexander. 1999. *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Winn, Neil a Lord, Christopher. 2001. *EU Foreign Policy Beyond the National-State*. New York: Palgrave.
- Zito, Anthony R. 2001. „Epistemic Communities, Collective Entrepreneurship and European Integration.“ *Journal of European Public Policy* 8, No. 4, 585–603.